

Longinus J. Dohmen. *Nietzsche over de menselijke natuur. Een uiteenzetting van zijn verborgen antropologie.* Kok Agora

Tot de meer omstreden en verwarring stichtende elementen van de postmoderne filosofie behoort haar zogeheten anti-humanisme. Het keert zich niet zozeer tegen het brave idealisme van het Humanistisch Verbond, als wel tegen het moderne geloof in de autonome menselijke rede, die ooit door Descartes werd aangewezen als de bron van alle zekere en ware kennis. Onder invloed van Heideggers *Brief über den Humanismus* (1947) hebben met name Franse denkers als Foucault, Lacan en Althusser dit geloof onder vuur genomen. In hun ogen is de mens niet een autonoom redelijk subject, maar juist een speelbal van allerlei buitenrationele factoren (historische, psychische, taalkundige) die zich ten enenmale aan zijn greep onttrekken.

Heidegger was niet de eerste filosofische anti-humanist; anderen, zoals Marx en Freud, waren hem voorgegaan. In het bijzonder geldt dit ook voor Friedrich Nietzsche, die al in de negentiende eeuw de autonomie van de rede had 'ontmaskerd' als een metafysisch vooroordeel. Tegen de metafysica met haar absolute zijnsorde in stelde hij de werkelijkheid voor als een eeuwig 'worden', voortgedreven door een veelzijdige en overal werkzame 'wil tot macht' waaraan het menselijk bewustzijn volstrekt ondergeschikt was. Een visie die Heidegger ertoe bracht van Nietzsches filosofie - volgens hem een omgekeerd Platonisme - de hekkensluiter van de metafysische traditie te maken, terwijl sceptischer geesten deze filosofie uitsluitend wensten te waarderen als een anti-metafysisch criticisme.

In *Nietzsche over de menselijke natuur* verzet Longinus J. (Joep) Dohmen zich tegen beide interpretaties, omdat daarin Nietzsches positieve filosofie van de menselijke natuur, zijn antropologie, uit het zicht dreigt te verdwijnen. Ondanks zijn anti-humanisme hield Nietzsche er wel degelijk zo'n antropologie op na, betoogt Dohmen in zijn lijvige dissertatie waarop hij in december van het vorige jaar aan de Utrechtse Universiteit voor Humanistiek promoveerde.

Dat men deze antropologie (Nietzsche zelf spreekt van een 'fysio-psychologie') zo vaak over het hoofd heeft gezien is overigens geen wonder. Want zij leidt grotendeels een verborgen bestaan, verspreid over de talloze aantekeningen van Nietzsche's filosofische nalatenschap. Sinds deze aantekeningen echter integraal zijn gepubliceerd (in de *Kritische Gesamtausgabe* van Colli en Montinari), bestaat er volgens Dohmen geen reden meer om deze verborgenheid te handhaven. In zijn boek heeft hij zich dan ook gezet aan een grootscheepse reconstructie, die pretendeert voor het eerst volledig recht te doen aan Nietzsche's psychologische inzichten.

In Nietzsche's denken over de menselijke natuur blijkt een verbluffende continuïteit te zitten, ook al varieert de terminologie. Aanvankelijk definieert hij de mens als een veelheid van veranderende driften, de manifestaties binnen de menselijke natuur van de dynamische en pluriforme krachten die in de hele natuur, zowel de organische als de anorganische, werkzaam zijn. Vanaf 1885 spreekt hij liever van een veelheid van willens-tot-macht, zonder daarmee iets wezenlijk anders te bedoelen.

Van een fraaie kosmos met vaste natuurwetten is in Nietzsche's wereldbeeld geen sprake. Chaos en verandering kenmerken zijn wordende wereld, maar vrijheid ontbreekt. Ook binnen de menselijke natuur heerst een onmiskenbaar determinisme, gelegen in de zelfregulerende dynamiek van de driften of willen-tot-macht die elkaar onophoudelijk de hegemonie betwisten. Voor een zelfstandige wil is daarbij geen plaats, terwijl rede of intellect slechts een instrumentele functie vervult.

Gedacht wordt er volgens Nietzsche voornamelijk onbewust, door het driftmatige lichaam, en wat daarvan tot het bewustzijn doordringt is in zekere zin mosterd na de maaltijd. De menselijke identiteit is niet iets dat op zichzelf staat, maar een gevolg van de strijd die in het lichaam woedt tussen de verschillende driften of willen-tot-macht. Zo ontstaat een hiërarchie met telkens één drift aan de top, die fungeert als 'regent' totdat zij door een andere drift van haar plaats wordt verdrongen. Nietzsche denkt de mens dus wel als een eenheid, maar een eenheid die is samengesteld uit een onafzienbare veelheid van voortdurend veranderende en met elkaar concurrerende machtswillen.

Op deze manier ontsnapt Nietzsche volgens Dohmen aan het verwijt stiekem toch een metafysica te presenteren, zoals Heidegger beweerde, aangezien niets wordt vastgesteld of verklaard omtrent de inhoud van deze willen-tot-macht. Hij beschrijft hoe het gaat, niet hoe het is. Zijn antropologie is geen zijnsleer, maar een procesleer. Alleen de meest algemene structuur van de veranderende werkelijkheid (zowel van mens als wereld) komt aan bod, zonder dat gesproken kan worden van enige onveranderlijke essentie. Bovendien claimt Nietzsche geen absolute kennis te verschaffen, maar slechts een interpretatie.

Of degenen die met Heidegger geloven in een metafysische Nietzsche hiermee genoeg zullen nemen, blijft de vraag. Maar Dohmen geeft hun in elk geval het nodige om over na te denken. Zijn reconstructie van Nietzsche's 'fysio-psychologie' maakt een buitengewoon grondige indruk. In zijn 'genetische' aanpak (die de ontwikkeling van Nietzsche's denken stap voor stap volgt) lijkt hij geen notitie te hebben overgeslagen. Dat stelt het geduld van de lezer af en toe op de proef, maar de versnipperde aard van het bronnenmateriaal rechtvaardigt een dergelijke minutieuze uitvoerigheid.

Toch wordt het nog onverwacht spannend in de twee laatste hoofdstukken, wanneer Dohmen Nietzsche's theorie van de menselijke natuur confronteert met de praktische inzet van diens filosofie. Die inzet betreft de vorming van een nieuwe, gezonde, voorname mens, ofwel de *Übermensch* - Nietzsche's antwoord op het 'kuddedier' en de 'fabriekswaar' waartoe de moderne mens zich onder invloed van christendom en democratische gelijkheidswaan had laten reduceren.

In zijn werk klinkt voortdurend een 'emancipatoir pathos', zoals Dohmen schrijft. 'Word wie je bent', houdt Nietzsche zijn lezers voor. Een raadselachtige aansporing weliswaar, maar kennelijk ging hij ervan uit dat de mens zichzelf op de een of andere manier in de hand kon krijgen. De vraag is alleen: hoe? In Dohmens reconstructie is voor een autonome wil of rede, die de drifthuishouding zou kunnen sturen, geen plaats. De mens wordt daar juist gepresenteerd als een onherroepelijk fatum, zonder eigen vrijheid of verantwoordelijkheid. Ware het omgekeerd, dan zou

Nietzsche zich op de valreep bekennen tot een vorm van humanisme met alle - door hem verfoeide - metafysische consequenties van dien.

Ook de suggestie dat de driften 'gesublimeerd' kunnen worden om een 'tweede natuur' te vormen, biedt geen blijvend soelaas. Want wie of wat zou die sublimatie kunnen bepalen? Dohmen houdt de lezer tot het eind in spanning, om dan te concluderen dat de vereiste tegenkracht zelf ook een drift moet zijn. Nietzsche blijft dus een rigoureuze anti-humanist: meer dan een krachtige amor fati zit er niet in. Wat betekent dat zijn spreken over vrijheid en soevereiniteit toch voornamelijk retorisch-strategisch moet worden opgevat, als behorend tot zijn filosofische verleidingskunst.

Misschien ligt hier wel de belangrijkste reden waarom Nietzsche zijn antropologie, evenals zijn leer van de wil tot macht, nooit het volle licht van de openbaarheid heeft gegund. Als motor achter zijn offensief tegen de metafysica en haar 'zieke' moraal kon zij goede diensten bewijzen, maar zodra het aankwam op de vorming van vrije en soevereine mensen leverde zij meer problemen dan oplossingen. Nietzsche is tenslotte niet voor niets gek geworden.

Door deze verborgen antropologie alsnog aan het daglicht prijs te geven, nota bene in een streng systematische vorm, doet Dohmen iets wat Nietzsche zelf nooit heeft gedurfd of gekund. Waarom? Om een nuttige bijdrage te leveren aan de *Nietzsche-Forschung* ongetwijfeld. Maar de slotregel van zijn proefschrift wijst ook nog in een andere richting. Daar gaat het om 'een eigen, waarachtige stijl van leven' en een 'appel' dienaangaande dat tegenwoordig 'steeds minder gehoor' vindt. Helaas heeft Dohmen deze inzet, die van zijn boek net iets méér zou maken dan de boeiende studie die het nu is, in navolging van zijn onderwerp grotendeels 'verborgen' gehouden.

(*de Volkskrant*, 4-2-1995)